

УДК: 32.008

Г.М. Куц

МЕДІАТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: МІЖ СХОДОМ ТА ЗАХОДОМ

У статті обґрунтовується, що серединність (медіативність) української політичної культури не в останню чергу спричинена та визначена бінарним характером парадигми «Захід-Схід», зокрема, давніми розбіжностями між латинськими та візантійськими цінностями. Аргументується, що для українського менталітету характерні індивідуалізм, волелюбність – цінності, які певним чином корелюють із принципами лібералізму. З іншого боку, спостерігається також певна кореляція з принципами консерватизму.

Ключові слова: українська політична культура, Захід-Схід, латинські цінності, візантійські цінності.

В статье обосновывается, что серединность (медиативность) украинской политической культуры не в последнюю очередь вызвана и определена бинарным характером парадигмы «Запад-Восток», в частности, давними разногласиями между латинскими и византийскими ценностями. Аргументируется, что для украинского менталитета характерны индивидуализм, свободолюбие – ценности, которые определенным образом коррелируют с принципами либерализма. С другой стороны, наблюдается также определенная корреляция с принципами консерватизма.

Ключевые слова: украинская политическая культура, Запад-Восток, латинские ценности, византийские ценности.

In article it is proved that duality the Ukrainian political culture it is not in the last instance caused and defined by binary character of a paradigm «West-East», in particular, old disagreements between Latin and Byzantine values. It is given reason that for the Ukrainian mentality are characteristic individualism, love to freethinking – values which definitely correlate with liberalism principles. On the other hand, certain correlation with conservatism principles is observed also.

Key words: the Ukrainian political culture, the West-East, Latin values, the Byzantine values.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблематики визначається насамперед тим, що Україна знаходиться на межі двох культур: між Сходом та Заходом. Ця «серединність» (медіативність) періодично призводить до різних форм протистоянь (політичних, релігійних, електоральних, соціокультурних тощо).

Аналіз актуальних досліджень. Переплетенню східної та західної традицій в українській політичній культурі притаманна цікава специфіка. Разом з тим, ментальність українського народу – як на Сході, так і на Заході – глибоко індивідуалістична. Означена проблематика стала предметом наукових розвідок багатьох дослідників (Б. Євтух, Ю. Калиновський, В. Кравченко, О. Куць,

Ю. Макар, М. Маринович, А. Моджеєвські, О. Недавнія, І. Поліщук, М. Попович, С. Римаренко, І. Цехмістро, О. Чемшит та ін.).

Необхідність виявлення основоположних ідей української політичної культури зумовлює постановку **мети статті**, яка полягає у з'ясуванні підґрунтя серединності (медіативності) української політичної культури в контексті парадигми «Захід-Схід». Завдання статті полягає у виявленні можливостей для формування основ щодо створення клімату довіри в українському політичному просторі з огляду на ціннісний вимір політичної культури, детермінантами якого виступають сутнісні риси української ментальності.

Виклад основного матеріалу. Поняття свободи особистості – з точки зору забезпечення належних умов для вільного та всебічного розвитку індивіда – актуалізується сьогодні як у глобальному контексті, так і в контексті українських державотворчих процесів. Задля втілення цього завдання постає необхідність зосередження акцентів на проблематиці соціального капіталу. Вперше термін «соціальний капітал» було використано американкою Лідою Джадсон Хеніфен у 1916 р. для опису шкільних осередків у сільських общинах [13, с. 34]. Згодом цей термін використовувався в економічних та соціологічних розвідках. У 80-х роках ХХ ст. завдяки соціологу Дж. Коулману та політологу Р. Патнаму термін «соціальний капітал» набув більш широкого розповсюдження. У європейських дослідженнях соціального капіталу одна із найбільш відомих концепцій належить французькому досліднику П. Бурдьє. На думку Ф. Фукуями, соціальний капітал можна визначити як «набір неформальних цінностей чи норм, які розділяються членами групи і які роблять можливою співпрацю всередині цієї групи» [13, с. 30]. Саме це визначення соціального капіталу для нас пріоритетне.

Разом з тим, лише прийняття певною групою людей спільних цінностей чи норм не сприяє появі соціального капіталу, оскільки цінності можуть бути хибними (приміром, цінності, що поєднують злочинні угруповання). Такі цінності, швидше за все, не сприятимуть суспільній співпраці. Норми, які здатні продукувати соціальний капітал, мають включати такі цінності як правдивість, виконання зобов'язань, співпрацю з іншими [13, с. 31]. Тільки на основі довіри можлива ефективна співпраця між людьми. На думку Е. Берка, «у кожного народу має бути корпус правил поведінки, здатний дати насолоду правильно сформованому розуму. Щоб ми могли любити вітчизну, батьківщина наша має бути любимою для серця» [2, с. 153].

В окресленому контексті – задля виявлення можливостей для формування основ щодо створення клімату довіри в українському суспільно-політичному просторі – сфокусуємо увагу на ціннісному вимірі політичної культури в Україні.

У цілому, менталітет народу визначається національною культурою, яка «є оригінальним, самобутнім, властивим лише або в першу чергу для даного народу способом бачення світу, поведінки в ньому, системи норм, цінностей та ідеалів» [5, с. 276]. Культура, здійснюючи вагомий вплив на політичні процеси, здатна детермінувати суттєві суспільно-політичні трансформації. Тому

звернемося до виявлення ціннісних детермінант політико-культурної сфери політичного простору України. Як зазначав Р. Арон, «визначення цінностей необхідне для розуміння людської поведінки, бо вона ніколи не є достоту утилітарною» [1, с. 122].

Специфіка тих чи інших цінностей обумовлюється найчастіше базовими рисами національного характеру. Задля виявлення основоположних сутнісних рис національного характеру українського народу зупинимось насамперед на аналізі одних із найдавніших характеристик, які очевидці давали слов'янам, що проживали у давнину на території сучасної України. Так, у «Стратегіконі» – творі VI–VII ст., який був присвячений військовій справі – зустрічаються влучні описи сутнісних рис характеру тогочасних слов'ян. Авторство «Стратегікону» прийнято приписувати Маврикію – візантійському імператору (582-602 рр.). У цьому творі мова йде не лише про військову справу, але й про побут, суспільний лад, звички окремих народів, зокрема слов'ян, антів, персів.

Для слов'ян здавна була характерною така риса як волелюбність. Так, в уривку (45 XI, 5) «Стратегікону» вказано, що «племена слов'ян та антів схожі за своїм способом життя, за своїми звичаями, за своєю любов'ю до свободи; їх ніяким чином не можна схилити до рабства чи підкорити у своїй країні» [4]. Тобто, ще в шостому столітті іноземцями було відзначене у характері слов'ян те прагнення до свободи, яке закладене в ментальності українського народу із сивої давнини. Звідси напрошуються паралелі щодо кореляції сутнісних рис української ментальності з основоположними постулатами лібералізму, для якого концепт свободи є базовим.

А в уривку (44 IX, 3) «Стратегікону» зазначено, що слов'яни не мають воєнного устрою і єдиного начальника, вони не вмюють ні підкорятися, ні воювати [4]. Відповідно, тогочасним слов'янам (що проживали на території сучасної України), з однієї сторони, була притаманною риса певного неприйняття влади, непокори владі. З іншої сторони, ще в характері тогочасного народу можна виявити коріння прислів'я «Де два козаки, там три гетьмани». Мається на увазі відсутність єдиного керівництва (тобто, відсутність покори лише одній особі), яка була характерною для слов'ян. Разом з тим, зазначається (уривок 46), що можна вдало використати нездатність цих людей підкорятися лише одній особі. Якщо серед слов'ян багато ватажків «і немає між ними згоди, непогано деяких із них залучити на свій бік речами чи подарунками» [4], відстежуючи щоб не стали всі під владу одного вождя. Крім того, тут також наводяться не зовсім похвальні характеристики слов'ян (уривок 46): «вони не тримають свого слова стосовно договорів»; «між ними немає єдності»; «ніхто не хоче уступити іншому» [4].

Аналогічні спостереження дійшли до нас від Прокопія Кесарійського (жив в епоху Юстиніана), що описував військові походи слов'ян на Східно-Римську імперію (VI ст.). Він зазначав (уривок 14 III, 14, 22), що «ці племена, слов'яни і анти, не управляються однією людиною, але здавна живуть в народоправстві (демократії), і тому у них щастя і нещастя в житті вважається

справою спільною» [11]. У цілому, відзначається, що слов'яни непогані люди і зовсім не злостиві.

Щодо житлових умов слов'ян Прокопій Кесарійський зауважував, що вони живуть у хижах, які знаходяться на великій відстані одна від одної. Тобто, витоки так званої «хутірської ментальності» (індивідуалістичності) можна виявити ще у давніх слов'ян. У цьому ж контексті зазначається (уривок 14 III, 14, 22), що раніше навіть ім'я у слов'ян і антів було одне і те ж: у давнину ці племена називали спорами («розсіяними»), оскільки вони жили «розсіяно», окремими поселеннями [11].

Низка авторів (В. В. Кравченко, Я. М. Білик, В. П. Педан) відзначають, що в сучасній Україні спостерігається співіснування двох культурних традицій – «західної» та «східної» [5, с. 287]. Причому, західна культурна традиція є основою соціально-політичних взаємодій, тоді як східна традиція є християнсько-духовною у своїй основі.

«Східна» культурна традиція (або візантійсько-православна) набула вирішального значення у формуванні не лише духовності українського народу, але й специфічного способу сприйняття світу. Стосовно «західної» культурної традиції слід зазначити, що вона «стала домінуючою в галузі соціального досвіду та практики: політична і соціальна структура, до якої органічно тяжів український народ, перш за все, зв'язана з принципами європейського політичного розвитку» [5, с. 287]. Варто акцентувати увагу на тому факті, що «східна» культурна традиція поширювалася переважно на духовний рівень української культури. Стосовно суспільно-політичного рівня найчастіше відстежувалося неприйняття візантійських традицій, їхнє відторгнення. Зокрема, це стосувалося неприйняття ідеї щодо обмеження індивідуальної свободи, ідеї самодержавного деспотизму, експансіонізму тощо. Врешті, «переплітаючись та взаємодіючи, «східна» (візантійсько-православна) та «західна» (демократична) культурні традиції визначили характер та хід розвитку української суспільно-політичної думки» [5, с. 288].

Якщо в окресленому контексті звернутися до характеристики російської культури, то стає помітним той факт, що вона – у порівнянні із українською культурою – більшою мірою піддавалась впливам візантійської традиції. Насамперед це стосується суспільно-політичного рівня російської культури, на який східна культурна традиція (візантійська) поширила свій вплив. Принагідно зазначимо, що російська та українська культури проявляють суттєві відмінності саме у суспільно-політичному вимірі, зокрема, у сприйнятті представниками цих культур влади, ставленні до неї. Так, в українській ментальності закладена певна недовіра до всілякої влади, що вимагає покладатися на власні сили, сприяючи посиленню індивідуалістичних тенденцій. Натомість, у російській культурі домінує комунітарне начало. «Це пояснюється природними умовами формування російського етносу: на бідних підзолистих ґрунтах, в умовах важко прохідних болотистих лісів могли виживати тільки великі об'єднання людей – «общини». Умови формування української культури були прямо протилежними: родючі чорноземи з часів

прадавньої трипільської аграрної культури забезпечували виживання невеликих об'єднань людей, наприклад, хутора, або навіть сім'ї» [14, с. 301].

Переплетення східної та західної традицій в українській культурі призводили періодично до різних форм протистоянь (релігійних, електоральних, соціокультурних тощо). В українській історії можна віднайти факти подібних протистоянь, якщо заглибитись, приміром, у проблему релігійних перипетій. Сучасна конфесійна розмаїтість релігійного поля української культури не в останню чергу спричинена та визначена бінарним характером парадигми «Захід-Схід». Розкол християнства в 1054 р. не лише започаткував православну та католицьку традиції в релігійному житті Європи, але й зумовив своєрідність існування в лоні європейської християнської культури двох несхожих культурних світів. Протягом історії ідеї щодо відновлення єдності християнства періодично з'являлись, втілюючись не лише в концепціях провідних мислителів тих чи інших епох, але й у церковному житті. Вказані ідеї своєрідно втілювались в релігійному житті України, зумовлюючи не лише його конфесійне розмаїття, але й пошуки шляхів до міжконфесійного діалогу, толерантного співіснування. Процес становлення самоідентифікації українців між східними та західними сусідами нерозривно пов'язаний з еволюцією релігійного самовизначення українського народу.

Історично склалося так, що Україна знаходиться на межі двох культур: між Сходом та Заходом. Саме ця «серединність» (медіативність) сприяла виникненню греко-католицизму в українській культурі. Особливістю української греко-католицької церкви, яка створена в 1596 р. на Брестському церковному соборі, є поєднання католицької та православної догматики при збереженні православних обрядів. Феномен українського греко-католицизму до сих пір викликає суперечливі оцінки як у середовищі церковних, так і поміж світських дослідників. Український греко-католицизм цікавий насамперед тим, що в ньому «реалізується спроба не пристосування до проміжного положення українців між християнським Сходом і Заходом, а виходу з цього положення. Його зорієнтованість засвідчує актуалізація в українських греко-католиків європейської, західної духовності та культурно-цивілізаційного самовизначення, притаманних сусіднім європейським народам західнохристиянських традицій» [10, с. 6]. Таким чином, поява греко-католицької церкви стала своєрідною відповіддю на виклики не лише релігійного, але й соціокультурного протистояння.

Слід зазначити, що і в сучасній Україні конфесійне розмаїття не в останню чергу зумовлене «медіативністю» української культури, її межовим положенням між двома культурними світами – Сходом та Заходом.

Електоральний розкол у сучасній Україні, який чітко окреслився після 2004 р., також певним чином детермінований медіативністю української культури. Дві основних електоральні групи – «помаранчеві» (західна Україна) та «біло-блакитні» (східна Україна) – стали носіями кардинально різних світоглядів. «Якщо для заходу України, що перебуває у творчих пошуках, міф має бути відкритий, щирий, готовий до самопожертви і проклинати злочинний

режим, то для сходу міф – це людина успіху, людина багата, котра при цьому піклується про бідних; це батько рідний, котрий витягне з прірви ці півкраїни, як витягнув свою фірму, яка запустить зупинені заводи і вдихне життя в напіврозкрадені корпуси» [6].

Якщо в проблемі ціннісного протистояння – між Сходом та Заходом – просунути вглиб, то перед нами постануть давні розбіжності між латинськими та візантійськими цінностями. Класичні латинські цінності – це міцна сім'я, релігійні норми та наполегливість [3, с. 47]. Візантійські цінності найчастіше пов'язані з патерналізмом та кулуарним вирішенням проблем. Якщо латинські цінності означають опору людини на свої власні сили у вирішенні різноманітних проблем, то людина візантійських цінностей вважає, що держава має нею опікуватись та покладає всі надії на вищу мудрість правителя.

Теорію «візантизму» розвивав російський мислитель К. М. Леонт'єв, вважаючи, що саме візантизм здатний оберігати владу від всіляких нововведень [12, с. 294–295]. Візантизм, на його думку, зміг би уберегти Росію від згубного впливу Заходу, від руйнівного європейського прогресу, зберігаючи її самобутність.

Для Папи Римського Іоанна Павла II очевидним було співіснування в Європі двох традицій: західної латинської та східної візантійської. Він вважав, що «Європа є єдністю, багатством якої є багаточисельність культур, які її творять» [9, с. 133]. Латинська культура – більш розсудлива та логічна, тоді як східна традиція – більш містична та чуттєва. Задля характеристики цих двох традицій Іоанн Павло II іноді використовував алегорію «двох легень», зазначаючи, що без однієї з легень Європа не могла б дихати. Україну він називав «прикордонням та брамою між Сходом та Заходом», оскільки на українській території відбулося схрещення різних культур. Саме на українській землі – зазначав Папа Римський Іоанн Павло II – церква дихає «двома легнями східної та західної традицій». [9, с. 133]. На його думку, конститутивним чинником Європи є християнство як спільний знаменник самовизначення європейців.

Стосовно проблеми медіативності української культури висловлювався також Митрополит Київський Володимир (Московський Патріархат). У своїй промові, присвяченій 1020-літтю хрещення Русі (2008 р.), він зазначав, що Українській Православній Церкві слід враховувати соціокультурні особливості нашої країни. Ці особливості зумовлені наявністю двох полюсів української культури, «двох різних цивілізаційних орбіт: «східної» та «західної»» [8]. Якщо східно-український світ сформувався в результаті творчої взаємодії української культури з російською, то цивілізаційна спільнота Західної України стала результатом взаємодії української культури з польською, австрійською, литовською, румунською та іншими європейськими культурами. Втім, ці дві спільноти – зазначав Митрополит Володимир – різні, але нероздільні, оскільки між ними багато спільного: це «і мова, і історія, і культура, але, вірогідно, найосновніше – християнство, яке має єдине джерело – Хрещення святого

князя Володимира» [8]. Тому місія України полягає не в тому, щоб бути буферною зоною між Сходом та Заходом. Україна – це самодостатній соціокультурний простір, перед яким «стоїть завдання набуття власної внутрішньої цілісності через синтез спадщини сходу і заходу» [8]. Причому, антагонізм західних та східних елементів культури можна подолати шляхом їхнього творчого перетворення в синтетичну єдність на основі традицій православ'я.

Як зазначає М. Маринович, сьогодні «українська демократія діє у цивілізаційно двоїтій державі» [7] між євроатлантичною та євразійською культурними формами. На жаль, єдність розуміється лише наступним чином: одна із сторін має розчинитися в іншій. Втім, така позиція – коли кожна із сторін прагне поширити свої цивілізаційні ознаки на всю країну – несе руйнівний потенціал для майбутнього України. Тому «діалогічним і збалансованим людям в обох таборах слід якомога швидше виробити цивілізовану модель співжиття, за яку не соромно було б перед пам'яттю предків і судженням нащадків» [7]. Медіативність української культури – це не гіркий фатум, це – призначення, якого ми ще не осягнули.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У цілому, для українського менталітету характерні індивідуалізм, волелюбність, відторгнення авторитарного начала. Ці цінності певним чином корелюють з цінностями лібералізму. З іншої сторони, спостерігається також певна кореляція з принципами консерватизму, оскільки «специфіка українського типу культури значною мірою зумовлюється належністю української території до ареалу стародавньої хліборобської осілої культури, котра довгі століття, якщо не тисячоліття, знаходила опору свого існування в традиціоналізмі» [5, с. 277]. Тобто, українська ментальність корелює насамперед з принципами лібералізму і частково консерватизму, що майже не виражено на суспільно-політичному рівні в якості ідеологічних пріоритетів тих чи інших політичних партій. Отже, задля створення клімату довіри в українському політичному просторі означені характеристики мають знайти своє втілення в політичній культурі на рівні суспільно-політичних практик.

Таким чином, сьогодні також мусять з'явитися об'єднавчі ідеї, які б однаково хвилювали людей всієї України. Втім, вони й зараз існують. Це захист дитинства, повага до старших, охорона зраненого Чорнобилем довкілля. Це ідея патріотизму і розуміння того, що наша Батьківщина саме тут – в Україні. Але любов до своєї Батьківщини не появиться без самоідентифікації, без усвідомлення своєї унікальності як представника цієї землі. І ця ідея не видається ефемерною. Ментальність українського народу – як на Сході, так і на Заході – глибоко індивідуалістична. І саме індивідуалізм, який є базисною установкою в українській ментальності, може стати передумовою становлення демократичної політичної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арон Р. Опій інтелектуалів / Реймон Арон ; [пер. з фр. Г. Філіпчук]. — К. : Юніверс, 2006. — 272 с.
2. Бёрк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / Эдмунд Бёрк ; [пер. с англ. С. Векслер ; под. ред. А. Бабича ; предисл. и замеч. К. К. О'Брайен]. — London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. — 411 с.
3. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Фарид Закария ; [пер. с англ., под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Ладомир, 2004. — 383 с.
4. Из „Стратегикона” Маврикия [Електронний ресурс] // AD FONTES : историко-публицистический сайт. — Режим доступа : http://www.adfontes.veles.lv/viz_slav/mavrikii.htm.
5. Кравченко В. В. Гуманістичні цінності в українській культурі / Кравченко В. В., Білик Я. М., Педан В. П. // Європейська та українська культура в нарисах : навч. посіб. / [за ред. І. З. Цехмістро та ін.]. — К. : Центр навчальної літератури, 2003. — 320 с. — С. 276—294.
6. Макаров О. Міфологія сучасної України. Короткий курс [Електронний ресурс] / О. Макаров // Дзеркало тижня. — К., 2006. — № 15 (594). — 22–28.04.2006. — Режим доступу : <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/594/53243/>.
7. Маринович М. Україна у світі чи Україна поміж двох світів? [Електронний ресурс] / М. Маринович // Дзеркало тижня. — 2010. — № 42 (822). — 13—19 лист. — Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/70812/>.
8. Митрополит Киевский Владимир. Украинское православие на рубеже эпох. Вызовы современности, тенденции развития [Електронний ресурс] / Владимир (Сабодан) Митрополит Киевский // Церковный вестник /Русская православная церковь. — М. : Издательство Московской патриархии, 2008. — № 13-14(386-387), июль / Архипастырь. — Режим доступа : <http://www.tserkov.info/archi/?ID=5273>.
9. Моджеєвські А. Про європейську сутність України у вченні Папи Римського Івана Павла II / Аркадіуш Моджеєвські // Історико-політичні проблеми сучасного світу : зб. наук. статей. — Чернівці : Рута, 2008. — Т. 17—18. — 280 с. — С. 132—137.
10. Недавня О. В. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.11 „Релігієзнавство” / О. В. Недавня. — К. : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 1999. — 20 с.
11. Прокопий Кесарийский. Из „Готской войны” [Електронний ресурс] // AD FONTES : историко-публицистический сайт / Публикация по изданию : Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н. э. // Вестник древней истории. — 1941. — № 1. — С. 230. — Режим доступа : http://www.adfontes.veles.lv/viz_slav/prokopii1.htm.
12. Русский консерватизм XIX столетия: идеология и практика : [моногр.] / авт. кол. : В. Я. Гросул [и др.] ; под ред. В. Я. Гросула. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — 439 с.
13. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Фрэнсис Фукуяма ; [пер. с англ., под общ. ред. А. В. Александровой]. — М. : ООО „Издательство АСТ”, 2003. — 474 с. — (Philosophy).
14. Цехмістро І. З. Ідентифікація української культури як таласократичної / І. З. Цехмістро // Європейська та українська культура в нарисах : навч. посіб. / [за ред. І. З. Цехмістро та ін.]. — К. : Центр навчальної літератури, 2003. — 320 с. — С. 276—294.